

Ο Τάφος του Αριστοτέλη

στα αρχαία Στάγειρα

Κώστας Σισμανίδης

Αρχαιολόγος

Διδάκτωρ Κλασικής Αρχαιολογίας

Ανασκαφέας Αρχαίων Σταγείρων

Στα Στάγειρα η ανασκαφική έρευνα έφερε τα τελευταία χρόνια στο φως τα λείψανα ενός μείζονος σημασίας οικοδομήματος. Το σχήμα της κάτοψής του, το υλικό και η ποιότητα της τοιχοδομίας του, ο αναμφίβολα δημόσιος χαρακτήρας του, το κάνουν να ξεχωρίζει στον χώρο της αρχαίας μακεδονικής πόλης. Τα ευρήματα συνηγορούν σε μια χρονολόγηση του κτίσματος στην περίοδο μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου. Οι αρχαίες και ύστερες πηγές αναφέρονται με σαφήνεια στην ανέγερση ενός μνημειώδους τάφου-ηρώου στα Στάγειρα προς τιμήν του Αριστοτέλη. Παρά τις συνεχείς αναμοχλεύσεις και ανοικοδομήσεις του χώρου, υπάρχουν ισχυρότατες ενδείξεις οι οποίες πιστεύουμε ότι συνηγορούν προς την άποψη ότι το σημαίνον αυτό κτίσμα, ιδρυμένο μέσα στην πόλη και πλησίον της Αγοράς των αρχαίων Σταγείρων, σε θέση με πανοραμική θέα, είναι ο μαρτυρημένος από τις γραμματειακές πηγές τάφος του μεγάλου φιλοσόφου.

Λέξεις ευρετηρίου

Αριστοτέλης
Στάγειρα
ηρώο
τάφος
αψιδωτό οικοδόμημα
Άρατος
Βρασίδα

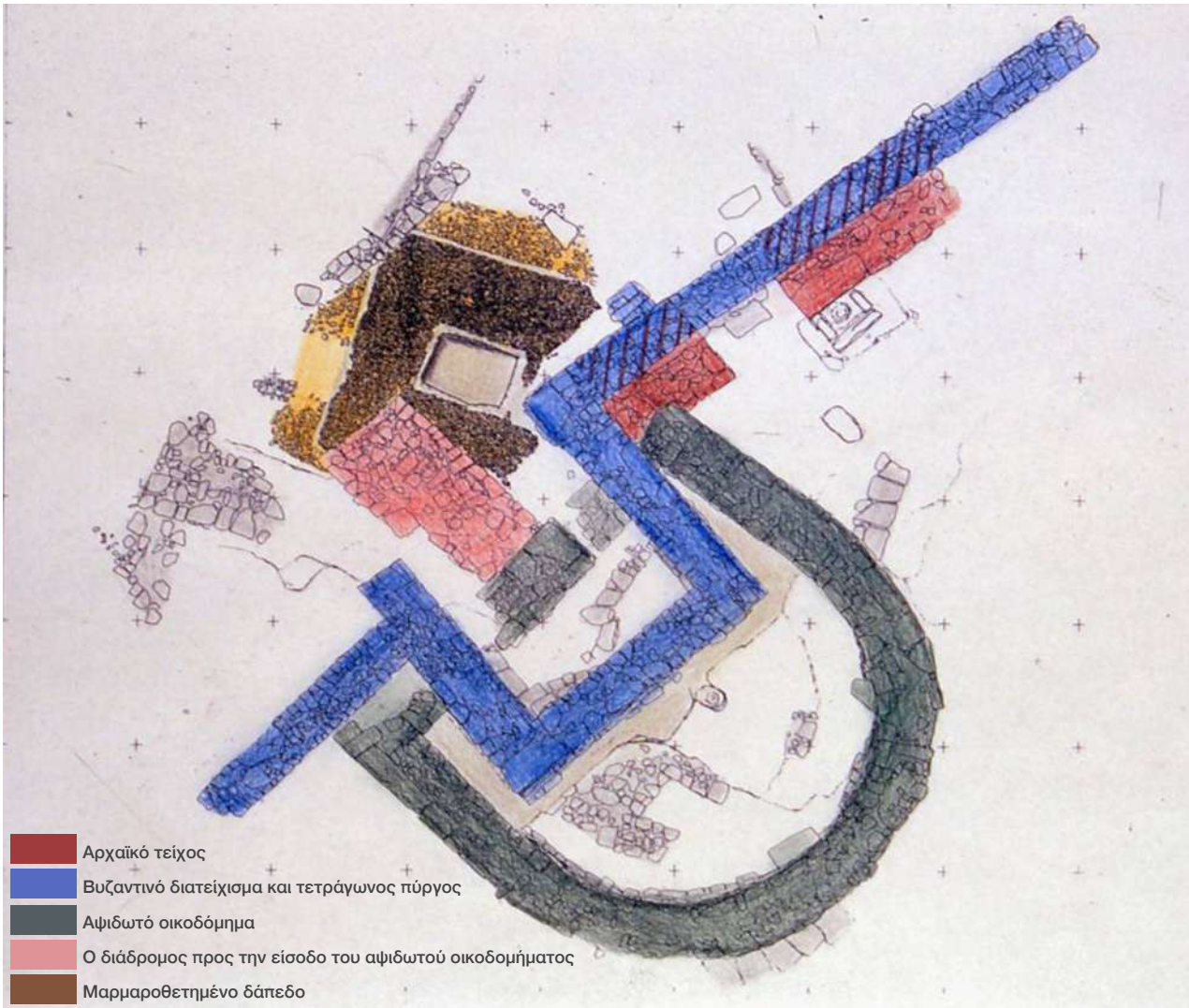
1. Ο αρχαιολογικός χώρος των Σταγείρων (άποψη από νότια). Στο μέσον διακρίνεται η νότια πλαγιά του βορείου λόφου της πόλης με το σύμπλεγμα των κτισμάτων χρονολογούμενων σε διαφορετικές εποχές (αεροφωτογραφία).

Στο μέσον περίπου της νότιας πλαγιάς του βορειότερου λόφου των Σταγείρων και λίγες μόλις δεκάδες μέτρα από την Στοά στην Αγορά της πόλης,¹ η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως ένα πολύπλοκο σύμπλεγμα διαφορετικών μεταξύ τους κτισμάτων, τα οποία χρονολογούνται σε διαφορετικές εποχές, συγκεκριμένα από την αρχαϊκή τα πρωιμότερα, μέχρι και τη βυζαντινή τα νεώτερα (εικ. 1). Όσον αφορά στη θέση αυτών των κτισμάτων, είναι η ίδια με εκείνη στην οποία αποκαλύφθηκε τμήμα του αρχαϊκού τείχους της πόλης μαζί με την κύρια πύλη του (εικ. 2). Βασική διαπίστωση που προέκυψε τότε, ήταν ότι, επάνω ακριβώς στη γραμμή αυτού του αρχαϊκού τείχους, θεμελιώθηκε αργότερα το βυζαντινό διατείχιμα. Περί τα 2,50 μ. δυτικά της πύλης του αρχαϊκού τείχους, αποκαλύφθηκε μεγάλος τετράγωνος πύργος, με πλευρά μήκους 6 μ. (εικ. 3), ο οποίος είναι σαφές ότι ανήκει στο βυζαντινό διατείχιμα. Οι τοίχοι του διατηρούνται σε μεγάλο ύψος και είναι

κτισμένοι, εν πολλοίς, με μεγάλο μεγέθους γωνιόλιθους, που προέρχονται από αρχαιότερα κτίσματα, και παρεμβάλλονται ενσωματωμένοι στη λοιπή απλή τοιχοποιία του (εικ. 4).

Ο τετράγωνος βυζαντινός πύργος περιβάλλεται επακριβώς από μεγάλο και εντυπωσιακό αψιδωτό οικοδόμημα, το οποίο, σε μια πρώτη ματιά, δίνει την εντύπωση ότι πρόκειται για πυργοειδή κατασκευή της αρχαϊκής οχύρωσης.² Όμως κατόπιν προσεκτικότερης παρατήρησης³ -εκτός των άλλων και επί τη βάσει πολλών κινητών ευρημάτων προερχόμενων από το αψιδωτό οικοδόμημα- οδηγούμαστε στο ασφαλές συμπέρασμα ότι το κτίσμα χρονολογείται στην Πρώιμη Ελληνιστική Εποχή (εικ. 2, 5).

Με την καμπύλη του τοίχου να εκτείνεται προς νότο, το αψιδωτό οικοδόμημα εγγράφεται σχεδόν πλήρως σε κανονικό νοητό τετράγωνο, με πλευρά μήκους 10 μ., ενώ από τη σχεδιαστική αποτύπωση της κάτοψης καθίσταται εμφανές ότι ο αψιδωτός

2. Σχεδιαστική απόδοση της κάτοψης του αφιδωτού και των άλλων κτισμάτων. Διακρίνεται η γραμμή του αρχαϊκού τείχους κάτω από το βυζαντινό διατείχισμα, ο τετράγωνος βυζαντινός πύργος, το αφιδωτό οικοδόμημα, ο δρόμος προς την είσοδο του αφιδωτού κτίσματος και το μαρμαροθετημένο δάπεδο (Σχέδιο Μ. Βυζαντιάδου).

τοίχος είναι πολύ ευρύτερος του ημικυκλίου, με τα σκέλη του, ανατολικό και δυτικό, να βαίνουν παράλληλα προς βορρά (εικ.2). Ένας ευθύγραμμος τοίχος, με κατεύθυνση Α-Δ, όμοιας κατασκευής και πάχους με τους λοιπούς του οικοδομήματος, αλλά σχεδόν εντελώς κατεστραμμένος (ιδίως λόγω της ανέγερσης του βυζαντινού τετράγωνου πύργου) έκλεινε, ως χορδή τόξου, το οικοδόμημα στη βόρεια πλευρά του.

Οι τοίχοι του αφιδωτού οικοδομήματος, σωζόμενου ύψους 1,80 μ. (εικ.6), έχουν μικρό σχετικά πάχος (1,10 μ.), γεγονός το οποίο καθιστά απαγορευτική την ερμηνεία του κτίσματος ως πύργου της αρχαϊκής οχύρωσης. Σημαντικό χαρακτηριστικό του οικοδομήματος είναι ότι κτίστηκε με εξαιρετικής ποιότητας αλλά προφανώς σε δεύτερη χρήση οικοδομικό υλικό, το οποίο προέρχεται από παλαιότερα δημόσια κτίσματα. Έτσι, ενώ οι τοίχοι του είναι κτισμένοι, ως επί το

πλείστον, ακανόνιστα (εικ.7-9), εντούτοις δομούνται, σε μεγάλο βαθμό, από εξαιρετικής ποιότητας και επεξεργασίας γωνιόλιθους από μάρμαρο, ασβεστόλιθο και γρανίτη. Παράλληλα διαπιστώνεται ιδιαίτερη σπουδή στην κατασκευή δεδομένου ότι η ποιότητα αυτής δεν είναι όμοια, ούτε ως προς το υλικό που χρησιμοποιήθηκε κατά τόπους, ούτε ως προς τον τρόπο δόμησης. Οι λίθοι της εξωτερικής όψης είναι μεγάλοι και καλά επεξεργασμένοι, σε αντίθεση με εκείνους της εσωτερικής όψης, οι οποίοι, ως επί το πλείστον, είναι μικρότεροι και ημίεργοι. Στην εσωτερική όψη του τοίχου, ο τρόπος δόμησης είναι ακανόνιστος, γεγονός όμως το οποίο παρατηρείται και σε μεγάλα τμήματα της αντίστοιχης εξωτερικής. Αντίθετα, σε άλλα σημεία της εξωτερικής όψης, υιοθετήθηκε είδος ψευδοϊσόδομου συστήματος, το οποίο προφανώς υπαγορεύθηκε από το καλής ποιότητας και επεξεργασίας οικοδομικό υλικό. Ο τρόπος αυτός κατασκευής

3. Αρχαία Στάγειρα. Το αψιδωτό οικοδόμημα (Α). Άποψη από ανατολικά. Διακρίνεται ο μεγάλος ορθογώνιος πύργος του βυζαντινού διατειχίσματος (Β), κτισμένος στο εσωτερικό του προγενέστερου αψιδωτού οικοδομήματος.

4. Αρχαία Στάγειρα. Η εσωτερική όψη του τετράγωνου βυζαντινού πύργου (Β). Άποψη από βόρεια. Διακρίνονται επίσης: το μαρμαροθετημένο δάπεδο (Γ), η θέση του βωμού (Δ) και ο κτιστός διάδρομος (Ε) προς την είσοδο του αψιδωτού οικοδομήματος (Ζ).

5. Αρχαία Στάγειρα. Άποψη από νότια του αψιδωτού οικοδομήματος με τον περιβάλλοντα χώρο (αεροφωτογραφία).

6. Αρχαία Στάγειρα. Άποψη του δυτικού σκέλους του αψιδωτού οικοδομήματος, με τον βυζαντινό πύργο (αριστερά).

7. Αρχαία Στάγειρα. Εξωτερική όψη του αψιδωτού κτίσματος.

διαπιστώνεται στην εξωτερική όψη του δυτικού σκέλους του οικοδομήματος (εικ.10), ιδιαίτερα όμως στην αντίστοιχη του ανατολικού, όπου έχουν χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά μεγάλοι και εξαιρετικής επεξεργασίας γωνιόλιθοι μαρμάρου, οι περισσότεροι επιμήκεις και πλακοειδείς, με πολύ καλή αρμογή μεταξύ τους (εικ.11). Οι παραπάνω μεγάλες διαφοροποιήσεις στα υλικά και στον τρόπο δόμησης κατά τόπους, όπως και άλλες ανασκαφικές ενδείξεις, είναι οι λόγοι που οδηγούν στο ίδιο

συμπέρασμα, ότι δηλαδή η ανέγερση του οικοδομήματος έγινε, κατά κάποιον τρόπο, ιδιαίτερως εσπευσμένα.

Η έρευνα στο εσωτερικό του κτίσματος έφθασε μέχρι τον φυσικό βράχο. Ένας τεράστιος μαρμάρινος γωνιόλιθος, ο οποίος εξέχει σημαντικά στην εσωτερική όψη, στο μέσον περίπου της καμπύλης της αψίδας, ορίζει με την άνω του επιφάνεια το επίπεδο του δαπέδου του οικοδομήματος (εικ.12). Κάτω από το δάπεδο των πρώιμων ελληνιστικών

8. Αρχαία Στάγειρα. Το αψιδωτό οικοδόμημα. Άποψη από νότια. Διακρίνεται ο τρόπος δόμησης του οικοδομήματος.

9. Αρχαία Στάγειρα. Η κλιμακωτή θεμελίωση του αψιδωτού οικοδομήματος. Άποψη από ΒΔ.

10. Εξωτερική όψη του δυτικού σκέλους του αψιδωτού κτίσματος.

11. Η αντίστοιχη εξωτερική όψη του ανατολικού τοίχου.

12. Αρχαία Στάγειρα. Το εσωτερικό του αφιδωτού οικοδομήματος. Αποψη από ΒΔ. Διακρίνεται ο εξέχων μαρμάρινος γωνιόλιθος.

χρόνων, βρέθηκαν αρκετά λαξεύματα στον βράχο και κατάλοιπα λιθόκτιστων κατασκευών (εικ. ό.π.), προγενέστερων προφανώς του αφιδωτού οικοδομήματος. Αντίθετα, ένας παχύς λιθόκτιστος «τοίχος», ο οποίος με κατεύθυνση Β-Ν, καταλήγει κάθετα στο μέσον ακριβώς του τοίχου (που, ως χορδή τόξου, κλείνει τη βόρεια πλευρά του) σχετίζεται βεβαιωμένα με το ίδιο το αφιδωτό κτίσμα. Η κατασκευή αυτή, μήκους 4,50μ., πάχους 2μ. και μέγιστου ύψους 0,80μ., περιείχε στην επίκωσή της θραύσματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών γλυπτών από πρωιμότερα κτίσματα. Ως προς την ερμηνεία της, όλα συντείνουν στην άποψη

13. Κάτοψη του αφιδωτού οικοδομήματος και των άλλων κατασκευών ενώπιον, χωρίς το αρχαϊκό τείχος, το βυζαντινό διατείχισμα και τον τετράγωνο πύργο (Σχέδιο: Μ. Βυζαντιάδου).

14. Αρχαία Στάγειρα. Ο υπερυψωμένος και ευρύς κτιστός διάδρομος που οδηγούσε προς το εσωτερικό του αψιδωτού οικοδομήματος.

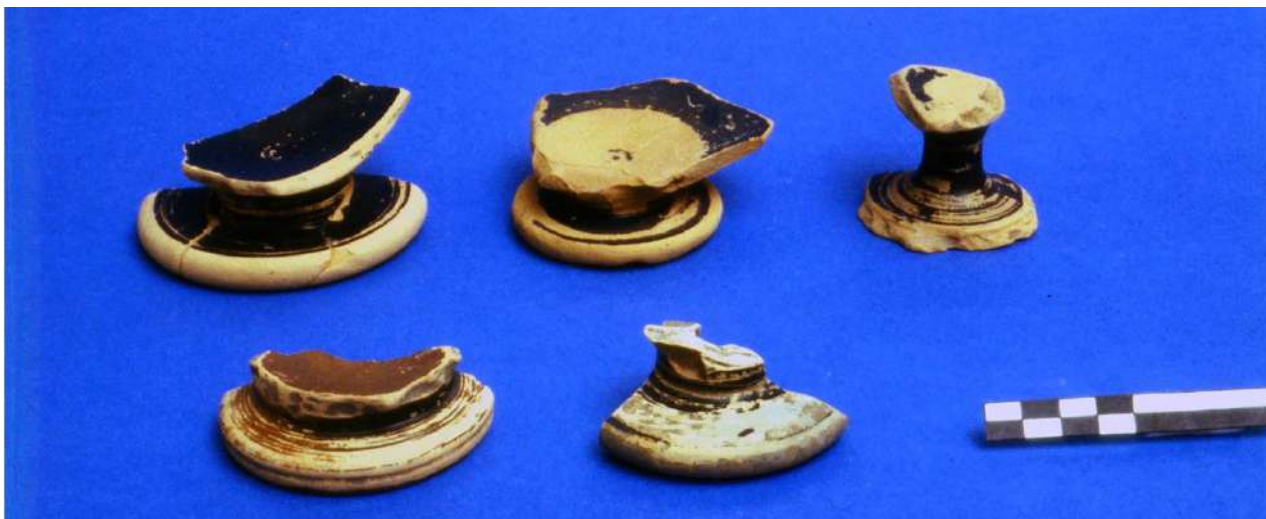

15. Λεπτομέρεια της εισόδου του αψιδωτού οικοδομήματος με τα λείψανα του κατωφλιού της.

ότι αποτελούσε ένα ευρύ διάδρομο, ο οποίος οδηγούσε στο εσωτερικό του αψιδωτού οικοδομήματος, πιθανότατα μέσω μιας κλίμακας ανόδου στο (κατεστραμμένο σήμερα) βόρεια άκρο της και μέσω μιας άλλης κλίμακας καθόδου στο εσωτερικό του κτίσματος, στο αντίστοιχό της νότιο (εικ.14). Ένδειξη ότι στο κέντρο ακριβώς του βόρειου τοίχου του αψιδωτού κτίσματος υπήρχε θύρα εισόδου, αποτελεί το γεγονός ότι σε αυτό το σημείο ο τοίχος είναι καλύτερα διατηρημένος επειδή προφανώς σώζονται *in situ* εδώ τρεις-τέσσερις μεγάλοι

γωνιόλιθοι, οι οποίοι πρέπει να ανήκουν στο κατώφλι αυτής της εισόδου (εικ.15).

Όσον αφορά στο ίδιο το οικοδόμημα ως αρχιτεκτόνημα έχουμε να αντιμετωπίσουμε δύο σοβαρά ζητήματα, από τα οποία το πρώτο σχετίζεται με την ακριβή του χρονολόγηση και το άλλο με την ερμηνεία του, δηλαδή τον χαρακτήρα της λειτουργίας του. Ειδικά για το ζήτημα του χρόνου ανέγερσής του, αναφέρθηκε ήδη ότι αυτός ανάγεται στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια, δηλαδή στην περίοδο που ακολούθησε αμέσως μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου. Σε αυτήν ακριβώς την περίοδο οδηγεί ο μεγάλος αριθμός των κινητών ευρημάτων, που προέρχονται τόσο από το εσωτερικό όσο και τον περιβάλλοντα χώρο του κτίσματος, όσων τουλάχιστον είναι σύγχρονα με την ανέγερση και την αρχική λειτουργία του. Το παραπάνω συμπέρασμα πιστοποιούν η πολυπληθής και καλής ποιότητας αβαφής και μελαμβαφής κεραμεική, η οποία αντιπροσωπεύεται από όστρακα διαφόρων τύπων αγγείων, κυρίως σκύφων, πινακίων, κυλίκων και κανθάρων (εικ.16). Πάνω από πενήντα στον αριθμό ήταν τα νομίσματα που βρέθηκαν και σχετίζονται με το συγκεκριμένο κτίσμα. Αρκετά από αυτά είναι κοπές του Αλεξάνδρου Γ', ορισμένα αποτελούν κοπές της Αμφίπολης και της Θεσσαλονίκης, ενώ τα υπόλοιπα

16. Αρχαία Στάγειρα. Δείγματα μελαμβαφών αγγείων από το αφιδωτό οικοδόμημα.

17. Αρχαία Στάγειρα. Οπισθότυπος χάλκινου νομίσματος του Αντιγόνου Γονατά. Στην παράσταση ο Παν στήνει τρόπαιο.

18. Αρχαία Στάγειρα. Ακέραιος κέραμος (στρωτήρας) από τη στέγη του αφιδωτού οικοδομήματος.

ανήκουν στην Εποχή των Επιγόνων, όπως, για παράδειγμα, εκείνα του Αντιγόνου του Γονατά και του Δημητρίου Πολιορκητή (εικ.17).

Από το στρώμα των κεράμων, που βρέθηκαν σε μεγάλες ποσότητες μέσα και γύρω από το κτίσμα, συμπεραίνεται ότι το οικοδόμημα έφερε στέγη με λακωνικού τύπου κεράμωση. Πολλοί καλυπτήρες έφεραν μελανό επίθημα, ενώ οι στρωτήρες ήταν μεγάλου μεγέθους, όπως βεβαιώνεται από έναν που σώθηκε ακέραιος και έχει μήκος 55 εκ. (εικ. 18). Ωστόσο έχουν ιδιαίτερη σημασία και παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον τρία σφραγίσματα της εποχής του Μ. Αλεξάνδρου, που εντοπίστηκαν αντιστοίχως σε τρία θραύσματα λακωνικών κεράμων, και τα οποία φέρουν σφράγισμα με τα γράμματα ΒΑ (εικ.19), γεγονός το οποίο δηλώνει ότι οι κέραμοι που στέγαζαν το οικοδόμημα αποτελούσαν παραγωγή του βασιλικού κεραμοποιείου.⁴ Η αξία του συγκεκριμένου ευρήματος είναι ευνόητη, μια και έτσι ενισχύεται η αρχική άποψη ότι ο χαρακτήρας του κτίσματος ήταν δημόσιος.

19. Αρχαία Στάγειρα. Θραύσμα κεράμου από το αφιδωτό οικοδόμημα με το σφράγισμα ΒΑ.

Παρά τα όσα ήδη ελέχθησαν, η ερμηνεία του αφιδωτού οικοδομήματος παραμένει προβληματική. Τα έως τώρα δεδομένα για το κτίσμα είναι: α) δεν σχετίζεται με το αρχαϊκό τείχος, τμήμα του

20. Αεροφωτογραφία από τα ΝΔ του νοτίου πρानού του λόφου. Το αφιδωτό οικοδόμημα (Α) βρίσκεται στην ίδια ευθεία γραμμή και σε ίσες αποστάσεις ανάμεσα στα δύο άλλα σημαντικότερα κτίσματα των αρχαίων Σταγειρών, δηλαδή την κλασική Στοά (Β) στην Αγορά της πόλης και τον υστεροαρχαϊκό ναό του Διός Σωτήρος και της Αθηνάς Σώτειρας (Γ) στην κορυφή του λόφου.

οποίου είδαμε ότι αποκαλύφθηκε αμέσως ΒΑ του, κάτω από το βυζαντινό διατείχισμα, β) δεν αποτελεί πύργο κάποιας άλλης οχύρωσης, γ) οικοδομήθηκε, πολύ βιαστικά, στους χρόνους περίπου του Μ. Αλεξάνδρου και δ) ο χαρακτήρας του είναι με βεβαιότητα δημόσιος. Επίσης ως σημαντικό κρίνεται το γεγονός ότι βρίσκεται στην ίδια ακριβώς ευθεία γραμμή με τον αρχαϊκό ναό, στην κορυφή του λόφου, και την Στοά, στην Αγορά της πόλης των Σταγειρών, οικοδομήματα που βρίσκονται σε ίσες μεταξύ τους αποστάσεις (εικ.20).

Επομένως το ερώτημα που τίθεται είναι ποια ήταν η λειτουργία του συγκεκριμένου οικοδομήματος, δηλαδή ποιος υπήρξε ο σκοπός ανέγερσής του. Αρωγοί σε αυτό το δύσκολο ερώτημα έρχονται οι γραμματειακές πηγές, προσφέροντας την πολύτιμη βοήθειά τους και δίνοντας, πιθανότατα, απάντηση. Κατά χρονολογική σειρά συγγραφής, πρώτη πηγή είναι μια αραβική βιογραφία του Αριστοτέλη, χρονολογούμενη στο β' ήμισυ του 11ου αι. μ.Χ. Συγκεκριμένα πρόκειται για το «Βιβλίο εκλογών σοφίας και όμορφων αποφθεγμάτων» του Άραβα αλεξανδρινού λόγιου Abul-I-Mubassir, το οποίο, σύμφωνα με τις σύγχρονες φιλολογικές έρευνες, αντιγράφει τη μεταφορά στην αραβική γλώσσα από τον Ishâq ibn Hunayn (περί το 900 μ.Χ.) ελληνικής βιογραφίας του Αριστοτέλη, γραμμένης από κάποιον Πτολεμαίο, που έζησε

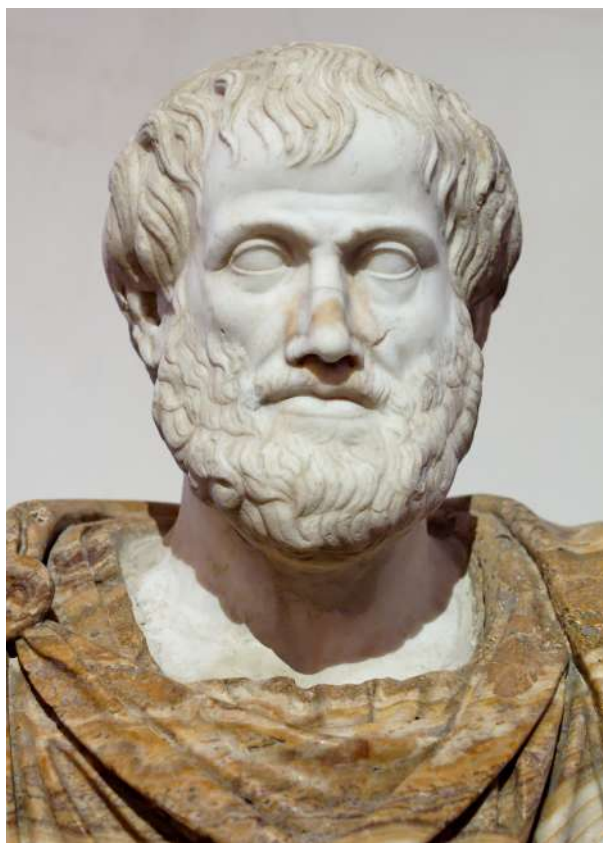
κατά το α' ήμισυ του 4ου αι. μ.Χ.⁵ Η σχετική μαρτυρία που ενδιαφέρει εν προκειμένω από το έργο αυτό, έχει σε μετάφραση ως εξής: «Όταν ο Αριστοτέλης πέθανε (στη Χαλκίδα, τον Οκτώβριο του 322 π.Χ.), οι Σταγειρίτες έστειλαν και μετέφεραν την τέφρα του στην πατρίδα τους, την τοποθέτησαν μέσα σε χάλκινη υδρία και κατόπιν απέθεσαν την υδρία αυτή σε τοποθεσία, που την ονόμασαν "Αριστοτέλειον". Κάθε φορά που είχαν σημαντικές υποθέσεις και ήθελαν να λύσουν δύσκολα προβλήματα, συγκαλούσαν σε αυτόν τον τόπο την συνέλευσή τους».⁶

Οι ίδιες πληροφορίες επαναλαμβάνονται πιο συνοπτικά, σε χειρόγραφο της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας (κώδικας Marcianus 257), το οποίο χρονολογείται γύρω στο 1300. Πρόκειται για τη βιογραφία του Αριστοτέλη, γνωστή ως Vita Marciana, η οποία προφανώς αντιγράφει κάποιο αρχαιοελληνικό και καλά ενημερωμένο σχετικό κείμενο.⁷ Στη βιογραφία αυτή διαβάζουμε τα εξής: «(Αριστοτέλους) έν Χαλκίδι τελευτήσαντος, (οί Σταγειρίται) μετεπέμψαντο τό σώμα καί βωμόν επέστησαν τῷ τάφῳ καί Ἀριστοτέλειον τόν τόπον ἐκάλεσαν καί ἐκεῖ τήν βουλήν-ἤθροισον».⁸

Αξιοπρόσεκτη είναι επίσης μια τρίτη βιογραφία του Αριστοτέλη, εκείνη που έγραψε ο Leonardo Aretino, μαθητής του Μανουήλ Χρυσολωρά. Γραμμένη στα λατινικά, δίνει την είδηση ότι ο

φιλόσοφος, όσο ακόμη ήταν εν ζωή, τιμήθηκε από τους Σταγειρίτες με εορτές και ετήσιους αγώνες. Το σχετικό απόσπασμα έχει, σε μετάφραση, ως εξής: «Τα Στάγειρα, που είχαν καταστραφεί από τον Φίλιππο, επέτυχε ο Αριστοτέλης να ανοικοδομηθούν από τον βασιλιά και καθόρισε ο ίδιος εγγράφως τους νόμους και τη μορφή του πολιτεύματος [...]. Οι συμπολίτες του, από τη άλλη, λόγω αυτών των ευεργεσιών, με τέτοια τιμή τίμησαν αυτόν, ώστε να καθιερώσουν την τέλεση ετήσιων εορτών και αγώνων, όσο ακόμη ήταν ζωντανός».⁹ Ανάλογες γραπτές μαρτυρίες υπάρχουν και άλλες, όπως, για παράδειγμα, εκείνη του νεοπλατωνικού φιλοσόφου Αμμωνίου, που έζησε τον 5ο αι. μ.Χ., σύμφωνα με τον οποίο οι ετήσιες εορτές και αγώνες στη μνήμη του φιλοσόφου ονομάζονταν «Αριστοτέλεια» και ο μήνας «Σταγειρίτης».

Κατόπιν των ανωτέρω, νομίζουμε ότι δεν υπάρχει κάποιος λόγος ώστε να μην υποθέσει κανείς ότι το αιγυπτιακό, από άποψη ερμηνείας, αψιδωτό οικοδόμημα ήταν ο τάφος του Αριστοτέλη. Και αυτό διότι δεν υπάρχει κάποιο στοιχείο που να μη συμφωνεί (ή να αντιφάσκει) προς αυτή την ερμηνεία. Θεωρούμε ότι όλα συντείνουν προς αυτήν ακριβώς την εκδοχή, αν και δεν έχουμε απτές αποδείξεις παρά μόνο ισχυρές ενδείξεις, οι οποίες είναι: α) η θέση ίδρυσης του κτίσματος, μέσα στην πόλη των Σταγείρων και κοντά στην

21. Προτομή του Αριστοτέλη. Μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο μπρούτζινου έργου του Λυσίππου (Εθνικό Μουσείο Ρώμης).

22-23. Υποθετικές αναπαραστάσεις (βλ. και απέναντι σελίδα) του τάφου του Αριστοτέλη στα αρχαία Στάγειρα (Βασίλης Βικελούδας και Γιάννης Αυγολούπης).

Αγορά (κατά παρέκκλιση των νεομισμένων) με πανοραμική θέα προς όλες τις κατευθύνσεις, β) η εποχή της κατασκευής του, μόλις στην αρχή της Ελληνιστικής Εποχής, γ) το ασύμβατο προς άλλες χρήσεις σχήμα του, δ) ο δημόσιος χαρακτήρας του και ε) η μεγάλη σπουδή στην ανέγερσή του, ευδιάκριτη στην κατασκευή του, με καλής ποιότητας αλλά ετερόκλητο (σε δεύτερη χρήση) οικοδομικό υλικό. Όλα αυτά συντείνουν ότι πρόκειται για τον τάφο του Αριστοτέλη. Δυστυχώς οι μεγάλες αναμοχλεύσεις και αναταράξεις που επήλθαν στο εσωτερικό του κτίσματος, κυρίως με την οικοδόμηση του βυζαντινού πύργου, δεν άφησαν περιθώρια για τον προσδιορισμό της ακριβούς θέσης και του τρόπου ταφής ή εναπόθεσης της τέφρας του φιλοσόφου.

Επίσης θεωρούμε πολύ πιθανό ότι στο κτίσμα αυτό πραγματοποιούντο οι συνεδρίες της βουλής των πολιτών των αρχαίων Σταγείρων, οι οποίες, όπως μαρτυρείται από αρχαίες πηγές, διενεργούντο στον τάφο του Αριστοτέλη· με αυτή την υπόθεση συμφωνούν αφενός η διαπίστωση ότι το οικοδόμημα ήταν κανονικά στεγασμένο, αφετέρου το ικανό μέγεθος και το αψιδωτό σχήμα του, χαρακτηριστικά που το καθιστούν ιδιαιτέρως κατάλληλο για τη διενέργεια ανάλογων συνεδριάσεων.

Είναι επίσης ευνόητο ότι το εσωτερικό του αψιδωτού κτίσματος-τάφου ήταν προσπελάσιμο για

την απόδοση προσφορών και τιμών προς τον φιλόσοφο. Η πρόσβαση καθίστατο εφικτή, όπως προαναφέρθηκε, από την είσοδο που υπήρχε στο μέσον ακριβώς του βόρειου τοίχου, στην οποία οδηγούσε ο υπερυψωμένος και ευρύς κτιστός δρόμος.

Ένα ακόμη ερώτημα που αναφέρεται είναι εάν στον ίδιο τάφο εναποτέθηκαν και τα οστά της πρώτης συζύγου του Αριστοτέλη, της Πυθιάδος (η οποία είχε αποβιώσει προ ετών). Αυτό άλλωστε αποτελούσε επιθυμία του ίδιου του φιλοσόφου, όπως διατυπώνεται στη διαθήκη του, την οποία μας παραδίδει ο Διογένης ο Λαέρτιος, στο πέμπτο βιβλίο του: «[...] όπου δ' ἂν ποιῶνται τήν ταφήν, ἐνταῦθα καί τὰ Πυθιάδος ὅσα ἀνελόντας θεῖναι, ὥσπερ αὐτή προσέταξεν».¹¹

Ύστερα από όσα παρατέθηκαν θεωρούμε ότι καθίσταται εμφανές ότι το αψιδωτό οικοδόμημα-τάφος είχε και χαρακτήρα ηρώου, αφιερωμένου στον Αριστοτέλη, τον οποίον οι Σταγειρίτες τίμησαν ποικιλοτρόπως (εικ.22-23). Οι λόγοι της απονομής αυτών των τιμών είναι προφανείς, μια και ο Αριστοτέλης είχε αποκτήσει μεγάλη φήμη ήδη ενώ ήταν εν ζωή. Εκτός αυτού είναι γνωστή η αγάπη του για τη γενέτειρά του, με την οποία διατήρησε πάντα στενούς δεσμούς και στην οποία υπήρχε η πατρική οικία του.¹² Η αγάπη αυτή επιβεβαιώθηκε και εμπράκτως, όταν, περί το 340 π.Χ., ο Αριστοτέλης μεσολάβησε στον Φίλιππο Β΄ για την

επανάδρυση των Σταγείρων (που είχαν καταστραφεί από τον Μακεδόνα βασιλιά), όπως ρητά βεβαιώνει και ο Πλούταρχος: «[...] τήν γάρ Σταγειριτών πόλιν, ἔξ ἧς ἦν Ἀριστοτέλης, ἀνάστατον ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένην, συνώκισεν πάλιν καί τούς διαφυγόντας ἢ δουλεύοντας τῶν πολιτῶν ἀποκατέστησε [...] Τίνας οὖν καί πηλίκας ἡδονάς εἶναι τὰς [...] Ἀριστοτέλους, ὅτι τήν πατρίδα, κειμένην ἐν ἐδάφει, πάλιν ἀνέστησε καί κατήγαγε τούς πολίτας;».¹⁴

Ὅπως μαρτυρεῖται ἀπό τις πηγές,¹⁵ μεγάλη ευεργεσία του Αριστοτέλη προς την πατρίδα του αποτέλεσε και το γεγονός της κατάρτισης ἀπὸ τον ἴδιο του πολιτεύματος και των νόμων των Σταγείρων. Με τον τρόπο αὐτό ἐγινε ὄχι μόνον νέος «οικιστής» ἀλλά και ο νομοθέτης της πατρίδας του· δικαιολογημένα λοιπόν οι συμπολίτες του ἀνήγειραν προς τιμήν του μεγαλοπρεπή τάφο-ηρώο.¹⁶ Η περίπτωση θυμίζει ἐκείνη του Αράτου στη Σικυώνα, για το ηρώο του οποιῦ ο Πλούταρχος σημειώνει: «[...] καί τόπον ἐξελέμενοι περίοπτον, ὥσπερ οἰκιστήν καί σωτήρα τῆς πόλεως ἐκῆδυσαν· καί καλεῖται μέχρι νῦν Ἀράτειον (πρβλ. «Ἀριστοτέλειον») καί θύουσιν αὐτῷ θυσίαν [...]»,¹⁷ ἐνῶ το πιο συγγενικό και γειτονικό προς τα Στάγειρα ἀντίστοιχο παράδειγμα ηρώου, βρισκόταν στην Ἀμφίπολη, ἐπίσης ἐντός της πόλεως και πλησίον της Ἀγοράς: πρόκειται για τον τάφο-ηρώο του Βρασίδα, για το οποιῦ ο Θουκυδίδης γράφει: «Μετά δέ ταῦτα τόν Βρασίδαν οἱ ξύμμαχοι πάντες ξύν ὄπλοις ἐπισπόμενοι δημοσίᾳ ἔθαψαν ἐν τῇ πόλει πρό τῆς νῦν ἀγορᾶς οὔσης· και τό λοιπόν οἱ Ἀμφιπολίται περιείραντες αὐτοῦ τό μνημεῖον, ὡς ἦρω τε ἐντέμνουσι καί τιμάς δεδώκασιν ἀγῶνας καί ἐτήσιους θυσίας [...]».¹⁸ Ἀπό ἀνάλογα ηρώα ἀναφέρουμε μόνο ἐκεῖνο του Ολυμπιονίκη Φιλίππου

24. Υποθετική αναπαράσταση του τάφου του Αριστοτέλη. Η πίσω ὄψη ἀπὸ νότια (Βασίλης Βικελούδας και Γιάννης Αυγολούπης).

ἀπὸ τον Κρότωνα, για τον οποιῦ ο Ηρόδοτος σημειώνει: «[...] ἐπί γάρ τοῦ τάφου αὐτοῦ, ἡρώων ἰδρυσάμενοι, θυσίησι αὐτόν ἱλασκονταί».¹⁹

Η ἐρμηνεία που διατυπώνεται ἀπὸ τον συντάκτη του παρόντος κειμένου, ὅτι δηλαδή το αψιδωτό οἰκοδόμημα ἦταν τάφος και ηρώο του Αριστοτέλη, ἐνισχύεται με ἔμφαση ἀπὸ το γεγονός ὅτι ἀμέσως στα ΒΑ του, σε ἐπαφή με τον βόρειο τοῖχο και το θυραῖο ἀνοίγμα του, ἀποκαλύφθηκε μεγάλο και καλά διατηρημένο μαρμαροθετημένο δάπεδο (εικ. 4).²⁰ Τοποθετημένο ἐκκεντρα και λοξά σε σχέση με τον ἄξονα του οἰκοδομήματος, βρίσκεται ἀμέσως βόρεια και ἐσωτερικά του βυζαντινοῦ διατειχίσματος και του τετράγωνου πύργου του, η ἀνέγερση των οποιῦν κατέστρεψε μεγάλο τμήμα της νότιας πλευράς του.²¹ Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ αὐτό, το ακριβῶς τετράγωνο σχῆμα του (με πλευρά μήκους 5μ. περίπου) προκύπτει με σαφήνεια ἀπὸ τα ἴχνη του υποστρώματός του. Το σημαντικότερο και πιο χαρακτηριστικό στοιχείο του ἰσχυροῦ αὐτοῦ μαρμαροθετημένου δαπέδου, εἶναι μία κενή σήμερα ὀρθογώνια ἐπιφάνεια, ακριβῶς στο κέντρο του (διαστάσεων 1,30x1,70μ.) και με τον μεγάλο της ἄξονα στην κατεύθυνση Β-Ν. Ο καθαρισμός της ἐπιφάνειας αὐτῆς μέχρι τον φυσικό βράχο ἀπέφερε μόνον λίγη λατύπη μαρμάρου, ἀνάλογη με την πολυπληθέστερη που υπήρχε ἐξωτερικά της. Στο ἐρώτημα, τί εἶδους κατασκευή θα μπορούσε να υπάρχει σε αὐτήν τη θέση, θεωρούμε ὅτι η ἀπάντηση δεν μπορεί να εἶναι ἄλλη παρά ὅτι πρόκειται για τη θέση βωμοῦ, προφανῶς μαρμαρίνου, ἀν κρίνουμε ἀπὸ τη λατύπη. Η συνολική εικόνα και διαμόρφωση του χώρου (με μαρμαροθετημένο δάπεδο κλπ.) θεωρούμε ὅτι ἐξυπηρετοῦσε τις ἀνάγκες του κεντρικοῦ βωμοῦ του ηρώου-τάφου του Αριστοτέλη.

Η παρουσία του βωμοῦ στη θέση αὐτή, δηλαδή σε ἀμεση ἐπαφή με το αψιδωτό οἰκοδόμημα και μάλιστα μπροστά ἀπὸ την εἰσοδό του, ἀνακαλεῖ στον νου τη μαρτυρία των ἀρχαίων πηγῶν, με πιο χαρακτηριστική ἐκείνη του χειρογράφου της Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, ὅτι δηλαδή στον τάφο του Αριστοτέλη ἰδρύθηκε ἐπίσης βωμός για θυσίες και ἀπόδοση τιμῶν προς τον φιλόσοφο.

Η ὄλη η διαμόρφωση γύρω ἀπὸ αὐτόν τον βωμό και ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τον τάφο του φιλοσόφου, με το ἐπιμελημένο και ευρύχωρο δάπεδο, συνθέτει ἐντόνως την εικόνα της συνάθροισης των Σταγειριτῶν, για τις θυσίες και τις γιορτές, που ἐπίσης ἀναφέρονται ἀπὸ τις ἴδιες πηγές.

ABSTRACT

Aristotle's Grave at Ancient Stagira

Dr. Constantine Sismanidis

Archaeologist of Classical Archaeology, Excavator of Ancient Stagira, Macedonia, Greece

Themes in Archaeology Magazine 2017, 1(2): 198-211

At Stagira, the well-known ancient Macedonian city (Greece), the excavation research has brought to light the remains of a major building. The shape of its plan, the material and the quality of its masonry, as well as its undoubtedly public character, make it stand out at the area of this ancient city. The findings suggest a dating of the building in the period after the death of Alexander the Great. The ancient and later sources clearly refer to the erection of a monumental grave at Stagira in honor of the ancient Greek philosopher Aristotle. Despite the continuous stirrings and the rebuilding of the site, there are strong indications which support the view that this impressive building, founded in the city of the ancient Stagira, near the Agora, is the Aristotle's grave rumored from antiquity.

Key words: Aristotle, Stagira, heroes-memorial, grave, arched building, Aratos, Vrasidas

Σημειώσεις - Βιβλιογραφία

- Γενικά για τα Στάγειρα, βλ. Κ. Σισμανίδης, *Ο Τάφος του Αριστοτέλη στα αρχαία Στάγειρα. Η ανασκαφική αποκάλυψη*, Θεσσαλονίκη 2016, 97-101, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία.
- Βλ. για το κτίσμα αυτό, Αρχαιολογικό Δελτίο (ΑΔ) 51 (1996), Χρονικά Β2, 453-454 («Στάγειρα»), Πίν. 126β (Κ. Σισμανίδης) και Κ. Σισμανίδης, «Αρχαία Στάγειρα 1990-1996», Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη (ΑΕΜΘ), 282-283, σχ. 2, εικ. 5.
- Λόγω του πλήθους και της πολυπλοκότητας των κτισμάτων που αποκαλύφθηκαν σε αυτή την περιοχή, αλλά και των άλλων κατασκευών αμέσως βορειότερα, παραπέμπουμε στην έγχρωμη σχεδιαστική απόδοση του συμπλέγματος (εικ. 2).
- Για παρόμοιους ενσφράγιτους κεράμους και ανάλογα σφραγίσματα, βλ. Α. Ορλάνδος, Τα Υλικά Δομής των Αρχαίων Ελλήνων Ι, Αθήνα 1955, 113-116, κυρίως στη σ. 114 και σημ. 5. Επίσης, Α. Αρβανιτόπουλος, Αι γραπτά στήλαι Δημητριάδος Παγασών, Αθήνα 1928, 120· R. Martin, Manuel d' architecture grecque I, Paris 1965, 84-87· Ν. Καλτσάς, Πήλινες διακοσμητικές κεραμώσεις από τη Μακεδονία, Αθήνα 1988, 98-105· Β. Μισσηλίδου-Δεσποτίδου, «Ενσφράγιτες κεραμίδες από το ανάκτορο της Πέλλας», στο Αρχαία Μακεδονία V, 2, 975 κ.ε., ιδιαίτερως σ. 979-980· Ι. Μ. Ακαμάτης, «Αγορά Πέλλας»: 15 χρόνια αρχαιολογικής έρευνας», στο Αρχαία Μακεδονία VI, 1, 25 και Α. Τασιά, «Ελληνιστικές οικιστικές φάσεις στο Διοικητήριο», στο Αρχαία Μακεδονία VI, 2, 1105, εικ. 6, με παράθεση εκτενούς βιβλιογραφίας.
- Βλ. σχετικά Ι. Düring, Aristotle in the ancient biographical tradition, Göteborg 1957, 200 (29) και Κ. Γεωργούλης, *Αριστοτέλης ο Σταγίριτης*, Έκδοση Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Χαλκιδικής, Θεσσαλονίκη 2000, 63-66.
- Βλ. Δ. Λυπουρλής, «Αριστοτέλης: Βίος και Έργα», Χρονικά της Χαλκιδικής 35, Θεσσαλονίκη 1979, 11-12.
- Βλ. Düring, ό.π. 100 και O. Gigon, Vita Aristotelis Marciana, Berlin 1962, 3.
- Βλ. και Γεωργούλης, ό.π., 59, αριθ. 2 και 64-65. Επίσης Λυπουρλής, ό.π., 11.
- Βλ. Düring, 168 και Γεωργούλης, ό.π., 61-62, αριθ. 2.
- Για άλλες σημαντικές και σχετικές πληροφορίες βλ. και Χρονικά της Χαλκιδικής, Παράρτημα με τα Πρακτικά του Συμποσίου με θέμα: «Η Αριστοτελική σκέψη», Θεσσαλονίκη 1989, 11-12 (Απ. Βακαλόπουλος). Βλ. επίσης και Ι. Παπάγγελος, «Τοπογραφικές παρατηρήσεις στα αρχαία Στάγειρα», Χρονικά της Χαλκιδικής 35, Θεσσαλονίκη 1979, 141, σημ. 20.
- Διογένης Λαέρτιος V, 16, 6.
- ό.π., V, 14, 2: «[...] εὐὰν δὲ ἐν Σταφεύροις τὴν πατρῶαν οἰκίαν [...]».
- Πλούταρχος, Αλέξανδρος 7, 3.
- Πλούταρχος, Ηθικά, 1097. Ανάλογες μαρτυρίες για την ανοικοδόμηση των Σταγείρων, με τη μεσολάβηση τους Αριστοτέλη προς τον Φίλιππο, υπάρχουν αρκετές ακόμη, όπως: Δίων Χρυσόστομος 47, 8 και 2, 79· Vita Arist. Marciana f 276a («τὴν τε γὰρ ἑαυτοῦ πατρίδα Στάγειρα κατασκαφεῖσα ὑπὸ Φιλίππου πείθει δευτέρου κτίσαι [...]»), κ.ά.
- Vita Arist. Marciana, ό.π. και Διογένης Λαέρτιος, ό.π. Βλ. ακόμη και τη λατινική βιογραφία του Aretino, όπου σημειώνεται: «Ο Αριστοτέλης καθόρισε εγγράφως τους νόμους και την μορφή του πολιτεύματος, που η πόλη χρησιμοποίησε [...]» (Βλ. σχετικά και Γεωργούλης, ό.π., 62).
- Δίων Χρυσόστομος 47, 8: «Καὶ τὸν Ἀριστοτέλην ἐμακάριζον, ὅστις Σταγίριτης ἦν [...] διεπράξατο οἰκισθῆναι πάλιν τὸ χωρίον και μόνον αὐτὸν ἔφασκον εὐτυχῆσαι τὴν εὐτυχίαν ταύτην, ὥστε τῆς πατρίδος οἰκιστὴν γενέσθαι».
- Πλούταρχος, *Αρατος*, 53.
- Θουκυδίδης E, 11. Με τα διάφορα τύπων κτιστά ηρώα στον αρχαιοελληνικό κόσμο (με τις σχετικές λατρείες, τις θιορτές, τους αγώνες, τους βωμούς σε αυτά και τις θυσίες), ασχολείται ειδικά, σε πρόσφατη μονογραφία της, η Β.ν. Mangoldt, Griechische Heroenkultstätten in klassischer und hellenistischer Zeit, Tübingen – Berlin 2013, 17-18 (Ηρώ Βρασίδα) και 157 κ.ε. (άλλα ηρώα), με τις σχετικές αρχαίες μαρτυρίες για τιμώμενους ήρωες.
- Ηρόδοτος E, 47.
- Ο όρος μαρμαροθέτημα που χρησιμοποιούμε εδώ, είναι οπωσδήποτε καταχρηστικό, μια και κατασκευαστικά το δάπεδο αυτό είναι πιο κοντά στην τεχνική των ψηφιδωτών, χωρίς ωστόσο να μπορεί να χαρακτηριστεί και ως τέτοιο.
- Για το δάπεδο αυτό, βλ. ΑΔ 51 (1996), Χρονικά Β2, 454 («Στάγειρα»), Πίν. 126γ (Κ. Σισμανίδης) και Κ. Σισμανίδης, ΑΕΜΘ 1996, 283-284, σχ. 2, εικ. 8.